

ARANA, Aitor. Izarbeibarko Hiztegia.

Nafarroako Gobernuaren, Hiria

argit. 2002 urtea, 162 or.

Luis Mari MUJICA

Arana idazle eta euskaltzaleak bigarren alea damaigu Nafarroako euskalki-hiztegien azterna lexikalak biltzeko lehiari esker. Oraingoan Izarbeibarko euskararen lexikoa eskaintzen digu Nafarroako Gobernuaren laguntzaz eginiko edizio bikainean. Izarbeibarko lurrak animikoki hurbilekoak zaizkigu, aspaldidanik, bere eremu, soro, malda eta bideak urtetan korrituak ditugulako.

Izarbeibarra, kurioski, erdararen eremua izan da Nafarroa Erdialde -eta Erribera Garaiko- ukitu geografikoan, eta Izarbeibarrak (Garesak, Obanosek, Añorbek...) -Artaxonak edo Mendigorriak ez bezala- XIX. mende arte euskalerrri (euskararen gune) irauten jarraitu zuen. Beraz, M. Lekuonak aurkituriko XVI. mende hondarreko zerrendan Mendigorria eta Artaxona erdal herri agertzen ziren bitartean, Gares, Obanos eta Izarbeibarko beste herri guztiak euskararen esparruan zeuden (eta, hain zuzen, Mendigorriatik Gares-era ez dago sei kilometroko tartea baino...). Beraz, Garesak hirurehun bat urte gehiago -gutxienez- jarraitu zuen euskaldun izaten gaztelania eta euskararen hegoaldeko mugan.

Lucien Bonapartek eginiko euskalkien mapetan Izarbeibarreko euskara Goi Nafarrera Hegoaldekoaren subeuskalki bezala ageri zen, bere mugak XIX. ean mendebalean Gares -eta ekialdean Orbarango herrirka zenbait- zegoela. Hitz batean, Aranaren hiztegi honetan jasotako euskararen azternak Nafarroako hegoaldeko euskararen altxor dira, eta horretatik argitarazio honen garrantzia.

Hiztegia ikusita nabarmen Izarbeibarko mintzaira egungo euskara batutik –Pirene-ekialdeko Errokariera edo Zarautzuera baino– hurbilagokoa zela. Utergan bizi izaniko Beriain apaizaren euskara ez zen oso urruna, Iruñerrikoa izan zitekeelarik. Hala ere, Arana ez da baliatu Beriango Abataren bi idazki ezagunez. Beste euskalki batean sartuko litzateke, agian, apaizaren testigutza literarioa (agian, Galar ibarrekoan, Berian herriska bertan kokatzen delarik, eta autoreak Iruñerriko euskara zela berak erabilia aitortu zigun).

Utergako abataren idazkiak alhora utzita, Aranak izkribu urri ukan du hiztegi-iturrizat, hau da, apenas gutun batzuk, katekisma bat eta beste orri zenbait .. Horregatik toponimia ere kontuan ukan behar izan du (eta guk gure partaidetza, gogo onez, eskaini diogu bertan tokizen-andana bildua baikenuen lehendik).

Bestalde, egungo gaztelanian atzeman daitezkeen euskarismoez ere baliatu da autorea. Nola ez; beharrezkoa zen. Beraz, guk gerok Garesko kaleetan anitzetan entzun ditugu *txipiar* (euriska egin), *ciriqñear* (zirikatatu), *otamenar* (comer el almuerzo), *pixear* (orinar) moduko pitxiak... Izarbeibarko euskaran nekazal-tresna eta botanikaren arloan oraindik hitz dexente gordetzen du berrogei eta hamar urteak gairidituak daukan edozein gizasemek.

Hiztegian hurbilagotik behatuta, ageri dira *Iduzkidi* (agian *eguzki-begi*-ren sinkopa), *sugarima* (avefría), *beroki* gisakoak. Guk entzuna dugun *llepurdi* (*ipurdi*-ren aldakia), itxuraz, gaztelaniar artikularen (*el ipurdi) deglutizioa da. Eta ibarraren izenari helduta, Euskaltzaindiak proposaturiko *Izarbe* aldakiak ez ote du *litzarbe* baten ildo islatuko, *izar* (estrella) delakoaren etimologia alhora utzita? *litzarbe* afrikaridun formulak *litzarbe-ra garamatza, *Lizarbe* baten metatesira –edo eta *El Izarbe baten sikopara–. Ollarango *litzarbe* herriskaren izena ez da ahanztekoa. Ez dago, bada, oraindik ziur auzia...

Fonetikaren alderdiei atxikita, ñabardura batek atentzioa eman digu, alegia, euskara luzaroan (mende anitzetan) gaztelaniaren albo-kide iraun dutenen ezaugarri fonetiko bitxiak, alegia, s/z txistukarien belarizazio edo zintzurkatze prozesuak hitz batzutan. Belarizazio hori arrotza zaio, normalean, euskarari, eta Arabako toponimian nabarmen da euskal tokizenak epe luzeko erromanizazio edo gazteleratze-guneetan gertatu direnean (Basalde *BaJalde*, Elesalde *EleJalde*, Elexa *EleJa*, osin *ojin* kasuetan bezala). Ñabardura hori islatuz Izarbeibarko euskaran bezala > *beJala*, izan > *lJan*, bezain > *beJain* kasu

bitxiak atzeman daitezke. Nabardurak garbi uzten du lzarbeibarko euskara epe luzean gaztelaniaren albokide izan zela, eskualde hori, hain zuzen, Nafarroa osoan euskararen eremu hegoaldeenetakoa baitzen. Era berean, fonetikoki kontuan edukitzeak *abek* moduko kontsonantizazioak, *iges* (ihesi), *ligo* (lino) belarizazioak, edo eta m/g moduko alternantziak (*zumarr(o)* / *zugarro-zugar*).

Aitor Aranaren lana meritagarria gertatzen da, eta, orobat, beharrezkoa, dagoenik hila dagoen euskalki-mota bat aztertzekeo parada ematen digulako. Nafarroan XIX. eta XX. mendeetan, batez ere, jasandako erderatze-prozesu azkarra ikusita, estimagarriagoa da honelako lana, ezen aintzinate kulturalera itzultzeak Nafarroari erro euskaldunak nabarmenago jartzen dizkio. Bestalde, eskertzekoa da Nafarroako Gobernuak hiztegiaren argitarazioa eskainitako laguntza. Eginkizun horretan areago ikusi nahi genuke bera. Euskarak Nafarroan jasaniko atzerapen historiko larria atzemanda, ez dago beste biderik behin bateko okerrak taiuz ordaintzeko.